

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Τα περίφημα *Δελτάρια* (*Zettel*) του Αυστριακού φιλοσόφου Λούντβιχ Βίττγκενσταϊν αποτελούν ένα εξαιρετικό δείγμα βίττγκενσταϊνικής φιλοσοφίας κατευθείαν από την πηγή. Πρόκειται για αποσπασματικές σημειώσεις διά χειρός Βίττγκενσταϊν, επιλεγμένες και επιμελημένες από τους φιλοσόφους, μαθητές και φίλους του φιλοσόφου, την Ελίζαμπεθ Άνσκομπ και τον Γκέοργκ φον Βριγκτ. Όπως εξηγούν και οι ίδιοι στον πρόλογό τους, το παλαιότερο απόσπασμα γράφτηκε το 1929 και το υστερότερο τον Αύγουστο του 1948, ενώ στην πλειονότητά τους τα αποσπάσματα προέρχονται από δακτυλογραφημένα χειρόγραφα («δακτυλόγραφα») τα οποία ο Βίττγκενσταϊν υπαγόρευσε κατά την περίοδο 1945–1948.

Είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσουμε εξαρχής στο αναγνωστικό κοινό ότι τα *Δελτάρια* δεν καταγίνονται με τον Βίττγκενσταϊν ως άνθρωπο· με την έννοια ότι δεν αφορούν τη βιογραφία του, τις προσωπικές του θέσεις ή τις τοποθετήσεις του πάνω στην τέχνη, την επιστήμη και τη θρησκεία. Δεν είναι αφορισμοί, στοχασμοί ή μεμονωμένες παρατηρήσεις. Μοιάζουν με τηλεγραφικά αποσπάσματα συνθετότερων φιλοσοφικών ερευνών, παρέχοντας

μια πολυπρισματική θέαση του φιλοσοφικού νου του Βίττγκενσταϊν, προσεγγίζοντας τις φιλοσοφικές του ανησυχίες από διάφορες πλευρές. Βρίσκονται σε αντίθεση, επομένως, με την παρουσίαση των *Φιλοσοφικών ερευνών*, όπου οι παρατηρήσεις για το εκάστοτε πρόβλημα αναπτύσσονται βήμα-βήμα, συναρμολογώντας μια ενιαία πραγμάτευση των σκέψεων του Βίττγκενσταϊν πάνω στο φιλοσοφικό πρόβλημα της σημασίας και του νοήματος.

Τα *Δελτάρια*, απεναντίας, συμπυκνώνουν τις φιλοσοφικές σκέψεις του Βίττγκενσταϊν πάνω σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, ανοίγοντας ταυτόχρονα πολλά μέτωπα, θίγοντας φιλοσοφικές θεματολογίες ποικίλου περιεχομένου και ποικίλης φιλοσοφικής βαρύτητας: από το ερώτημα του πώς λειτουργεί η λέξη για το κύριο όνομα σε μια πρόταση, μέχρι εκείνο του πώς εκδηλώνεται η βούλησή μου μετακινώντας το μπράτσο μου. Οι παράγραφοι που συνθέτουν το βίττγκενσταϊνικό κείμενο είναι, λοιπόν, αμιγώς φιλοσοφικές, σημαδεμένες από τη γνωστή συνήθεια του Βίττγκενσταϊν να θέτει ερωτήματα τα οποία αφήνει αναπάντητα, ή να προσκαλεί τον αναγνώστη του να φανταστεί ασυνήθιστες και αξιοπερίεργες περιστάσεις, στις οποίες όμως δεν επιστρέφει ξανά. Συνεπώς, ο αναγνώστης επιβαρύνεται με το καθήκον να αποκωδικοποιήσει ή να μεταγλωττίσει τις βίττγκενσταϊνικές σκέψεις και τους βίττγκενσταϊνικούς προβληματισμούς στο δικό του πλαίσιο, όχι για να ξεπεράσει κάποια ιδιοτροπία της προσωπικότητας του Βίττγκενσταϊν, αλλά ούτως ώστε να ξεκλειδώσει μια νέα, ανατρεπτική και ανεπανάληπτη όψη της ίδιας της φιλοσοφικής δραστηριότητας. Η πραγμάτευση των θεμάτων, με άλλα λόγια, δεν περιορίζεται σε όσα γράφονται στη σελίδα,

αλλά έχουν αντίκτυπο και πέρα απ' αυτήν, ρίχνοντας φως στα προβλήματα από εντελώς πρωτότυπες πλευρές.

Επαναλαμβάνουμε μια διαπίστωση που αναφέρουμε σε κάθε μετάφρασή μας: όλες οι έρευνες του Βίττγκενσταϊν έχουν να κάνουν με το νόημα. Αυτό σημαίνει ότι η προσφυγή στην επιστήμη, στη θρησκεία ή σε κάποιο διαμορφωμένο φιλοσοφικό σύστημα δεν θα συμβάλει στη διαύγαση του προβλήματος, αλλά μάλλον θα το επιδεινώσει, προσθέτοντας εμπειρικές, υπερβατικές ή παγιωμένες όψεις του πάνω σε ένα ήδη πολύπλοκο νοηματικό «κόμπο», όπως το θέτει κι ο ίδιος ο Βίττγκενσταϊν στα *Δελτάρια*. Το ξετύλιγμα του «κόμπο» απαιτεί μια εξίσου περιπλεγμένη πορεία, αλλά αντίστροφα, προκειμένου να λυθεί το κουβάρι των σκέψεων, των δανεικών εικόνων και των παραπλανητικών υποδειγμάτων που έχουν παρεισφρήσει στη διαμόρφωση του εκάστοτε φιλοσοφικού προβληματισμού. Η ίδια η διατύπωση του προβλήματος επιβάλλει την αναδιατύπωσή του, και σε αυτό ακριβώς προβαίνει επανειλημμένα ο φιλόσοφος, σύμφωνα με τον Βίττγκενσταϊν, προτού καταφέρει να διακρίνει ποια γραμμή σκέψης θα αποδειχτεί τελικά γονιμότερη από άλλες. Η ιχνηλάτηση των πηγών του προβλήματος βελτιώνει τη φιλοσοφική κατανόησή του. Στα *Δελτάρια* αυτή η μέθοδος συχνά αποδεικνύεται αποτελεσματική, ή επιτυγχάνει, τουλάχιστον, να κλονίσει την πεπατημένη, προσφέροντας μια καινούργια οδό προς την «εξήγηση» της ίδιας της ύπαρξης του φιλοσοφικού προβλήματος.

Είναι χαρακτηριστικό, παρ' όλα αυτά, ότι η σκέψη του Βίττγκενσταϊν επισκέπτεται συχνά ορισμένους τόπους: όπως μπορεί να δείξει και μια ματιά στο εκτενές

Ευρετήριο που έχουμε επισυνάψει στην ελληνική έκδοση, η βιττγκενσταϊνική σκέψη προσεγγίζει επανειλημμένα τα προβλήματα θίγοντας συγκεκριμένα μοτίβα ή προσάγοντας τις ίδιες εικόνες ξανά και ξανά. Τέτοια είναι, φυσικά, τα αναμενόμενα (που γέννησαν την εντύπωση ότι ο Βίττγκενσταϊν είναι ένας αναλυτικός φιλόσοφος): η πρόταση, η λέξη, η γλώσσα, η έννοια, το νόημα, η σημασία, η σκέψη — μαζί με τα αμιγώς βιττγκενσταϊνικά μοτίβα του παιχνιδιού, της χρήσης, της εικόνας, της διαφοράς και των εφαρμογών των λέξεων. Ανακύπτουν, εντούτοις, ορισμένες ιδέες πολύ συχνά, που προδίδουν τον ανθρωπολογικό και τον οιονεί-εμπειρικό χαρακτήρα των βιττγκενσταϊνικών ερευνών: η ιδέα του ανθρώπου, της εμπειρίας, της όρασης και του βλέπειν, της ύπαρξης και της φαντασίας. Ειδικά το τελευταίο μοτίβο, της φαντασίας, διαλύει την εντύπωση ότι ο βιττγκενσταϊνικός φιλόσοφος είναι ένας ερασιτέχνης κοινωνιολόγος, γλωσσολόγος ή λεξικολόγος, και αποκαλύπτει τον σπουδαίο ρόλο που έχει για τον Βίττγκενσταϊν η ικανότητα να φανταστεί κανείς μια άλλη κατάσταση, εναλλακτική της πραγματικής, πώς θα μπορούσαν να έχουν τα πράγματα αλλιώς, με συνέπεια μια αλλαγή στο νόημα των λέξεων, μια διαφορά στη χρήση των ίδιων προτάσεων, καταλήγοντας, λίγο-πολύ, σε μια άλλη αλλά εξίσου θεμιτή κοινωνική πραγματικότητα.

*

Για την πρωτοβουλία της μετάφρασης των *Δελταρίων* χρωστάμε ευγνωμοσύνη στον επιμελητή των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης Παναγιώτη Σουλτάνη, ο οποίος δεν έχει πάψει στιγμή να δείχνει την αφοσίωσή του

στην έκδοση και τη μετάφραση νέων βιττγκενσταϊνικών έργων. Οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης επιβεβαιώνουν για άλλη μια φορά την αξιοπιστία τους και την ποιότητα των εκδόσεών τους, στοιχεία που χαρακτηρίζουν εδώ και δεκαετίες το εκδοτικό τους έργο.

Η μετάφραση έγινε από το γερμανικό πρωτότυπο – συγκεκριμένα από τη δεύτερη, αναθεωρημένη έκδοση της δίγλωσσης εκδοχής (αγγλικά-γερμανικά) που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Blackwell (Οξφόρδη: Blackwell, 1981). Ελήφθη υπόψη η (μέτρια) αγγλική και η (πολύ καλή) ιταλική μετάφραση. Όπως και στις προηγούμενες μεταφράσεις του υποφαινόμενου, δόθηκε προτεραιότητα στην ακρίβεια παρά στη λογιότητα της μετάφρασης, ούτως ώστε να μεταφερθεί καθαρότερα η λιτότητα, η αμεσότητα και η τραχύτητα του βιττγκενσταϊνικού λόγου, καθώς και το ανεπεξέργαστο των βιττγκενσταϊνικών σκέψεων.

Οι παρεμβάσεις του μεταφραστή στο κείμενο σημειώνονται με γωνιώδεις αγκύλες (<>) και αυτές των επιμελητών της πρωτότυπης έκδοσης με απλές αγκύλες ([ ]). Οι υποσημειώσεις τους επισημαίνονται ως «*Σημείωση των επιμελητών*» και του μεταφραστή ως «(Σ.τ.μ.)». Τα ευρετήρια παραπέμπουν στις αριθμημένες παραγράφους του κυρίως κειμένου και όχι σε σελίδες. Έχουν ληφθεί υπόψη, ωστόσο, και οι υποσημειώσεις, μιας και οι επιμελητές έχουν αποφασίσει να παραθέτουν εκεί προσθήκες του Βίττγκενσταϊν στο κυρίως κείμενο από τα Κατάλοιπα.

Ευχαριστίες χρωστώ στους Φίλιππο Βασιλόγιαννη, Ηλία Παπαγιαννόπουλο, Κώστα Μάρκου, Κωνσταντίνο Αλεξόπουλο και Παναγιώτη Κονδύλη. Αλλά ειδική μνηεία

πρέπει να γίνει στο πρόσωπο στο οποίο, αυτή τη φορά, οφείλεται κάθε καλό που υπάρχει σε αυτή τη μετάφραση. Πρόκειται για τον Κωστή Κωβαίο. Τα λόγια δεν φτάνουν για να του εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου, τον θαυμασμό μου και την αγάπη μου για τον ρόλο που ανέλαβε στο παρόν μεταφραστικό έργο: έλεγξε γραμμή-γραμμή τη μετάφρασή μου, πρότεινε καίριες αλλαγές και επεσήμανε σημαντικές παραλείψεις. Μολονότι εκείνος θα έδινε προτεραιότητα στη λογιότητα και όχι τόσο στην άχαρη κυριολεκτική ακρίβεια του βιττγκενσταϊνικού γραπτού, όπως εγώ, οι παρεμβάσεις του ήταν τόσο εύστοχες και με τόσο βαθιά κατανόηση της βιττγκενσταϊνικής φιλοσοφίας, που θα ήταν τεράστιο σφάλμα εκ μέρους μου να μην τις λάβω σοβαρά υπόψη. Υιοθέτησα όλες τις προτάσεις του και η μετάφραση βελτιώθηκε από κάθε άποψη. Του αφιερώνω τη μετάφραση αυτή, η οποία είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό και δικό του έργο.

Αθήνα, Νοέμβριος 2021

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ

Η παρούσα έκδοση αποτελείται από μια συλλογή αποσπασμάτων τα οποία είχε συλλέξει ο ίδιος ο Βίττγκενσταϊν και τα είχε βάλει μέσα σε ένα κουτί εν είδη αρχείου. Τα αποσπάσματα προέρχονται, ως επί το πλείστον, από δικά του εκτενή δακτυλόγραφα, άλλα αντίγραφα των οποίων υπάρχουν ακόμη. Ορισμένα, λίγα τον αριθμό, προέρχονται από δακτυλογραφημένα κείμενα τα οποία δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε και τα οποία, κατά πάσα πιθανότητα, κατέστρεψε ο ίδιος, εξαιρώντας τα κομμάτια που είχε τοποθετήσει στο κουτί. Άλλα πάλι, γραμμένα με το χέρι, προορίζονταν, απ' ό,τι φαίνεται, να προστεθούν σε παρατηρήσεις πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα, παρατηρήσεις οι οποίες διατηρήθηκαν στο κουτί.

Απ' όσο είμαστε σε θέση να κρίνουμε, το παλαιότερο απόσπασμα γράφτηκε το 1929. Το υστερότερο απόσπασμα χρονολογείται τον Αύγουστο του 1948. Το κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος των αποσπασμάτων προέρχεται από δακτυλόγραφα τα οποία ο Βίττγκενσταϊν υπαγόρευσε την περίοδο 1945–1948.

Τα αποσπάσματα πάνω στο ίδιο θέμα βρίσκονται συχνά συρραμμένα μαζί· υπήρχαν όμως και πολλά που ήταν

σκόρπια μέσα στο κουτί. Μερικά χρόνια πριν, ο Πήτερ Γκητς είχε οργανώσει το υλικό αυτό, κρατώντας μαζί όσα βρίσκονταν σε δεσμίδες, ενώ συνταίριαζε τα υπόλοιπα όσο καλύτερα μπορούσε σύμφωνα με το υπό πραγμάτευση ζήτημα. Διατηρήσαμε αυτή την οργάνωση με ελάχιστες αλλαγές. Του εκφράζουμε από εδώ την ευγνωμοσύνη μας για το έργο που έφερε σε πέρας, έργο κοπιαστικό και εξαιρετικά απαιτητικό. Μολονότι δεν επέλεξε ο ίδιος ο Βίττγκενσταϊν τούτη την οργάνωση των «παρατηρήσεων» του, θεωρούμε πως αποτελεί ένα διδακτικό και εύκολα αναγνώσιμο συμπίλημα.

Στην αρχή, φυσικά, προβληματιστήκαμε για τον σκοπό αυτού του κουτιού. Άραγε, τα περιεχόμενά του ήταν μια τυχαία συλλογή του Βίττγκενσταϊν από όσα του είχαν περισσέψει; Ή μήπως αποτελούσε ένα, τρόπον τινά, δοχείο για να τοποθετεί, δίχως κανένα σύστημα, πρόχειρα ψήγματα των γραπτών του; Θα έπρεπε, άραγε, να εκδώσουμε τα μεγαλύτερα έργα που αποτελούσαν ορισμένες από τις πηγές του και να βάλουμε το κουτί στην άκρη; Ένα από τα έργα αυτά ήταν μία από τις δύο ολικές αναδιατάξεις των αποσπασμάτων που συνθέτουν τις *Φιλοσοφικές έρευνες* μαζί με άλλο υλικό· ένα άλλο έργο πάλι ήταν ένα εξαιρετικά εκτενές και γεμάτο επαναλήψεις πρώιμο δακτυλόγραφο που παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα από πλευράς επεξεργασίας. Ένα άλλο έργο —αν και τα αποσπάσματα από αυτή την πηγή είναι ελάχιστα— έχει εκδοθεί ήδη ως *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις*.

Αφού ιχνηλατήθηκαν πλήρως οι πηγές των περισσότερων τυπωμένων αποσπασμάτων, η σύγκρισή τους με τα πρωτότυπα, σε συνδυασμό με ορισμένα εξωτερικά

γνωρίσματα, έδειξε ξεκάθαρα ότι ο Βίττγκενσταϊν δεν κρατούσε απλά τα αποσπάσματα αυτά, αλλά τα επεξεργαζόταν, τα τροποποιούσε και τα βελτίωνε διατηρώντας τα στην αποσπασματική τους μορφή. Το γεγονός αυτό μάς υπέβαλλε την εντύπωση ότι η προσθήκη ξεχωριστών χειρόγραφων κομματιών στο κουτί ήταν σχεδιασμένη· η όλη συλλογή είχε εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα από τις ποικίλες δεσμίδες των λίγο-πολύ «αδέσποτων» γραπτών που έβρισκε κανείς στα βιττγκενσταϊνικά κατάλοιπα.

Καταλήξαμε επομένως στο συμπέρασμα ότι στο κουτί είχαν συγκεντρωθεί παρατηρήσεις που ο Βίττγκενσταϊν τις θεωρούσε ιδιαίτερα χρήσιμες και τις οποίες σκόπευε να ενσωματώσει στα ολοκληρωμένα του έργα αν ανέκυπτε η κατάλληλη ευκαιρία. Τώρα πλέον γνωρίζουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο συνέθετε τα έργα του, η μέθοδος που ακολουθούσε, συνίστατο εν μέρει στην οργάνωση και την αναδιάταξη τέτοιων μικρών, σύντομων, σχεδόν ανεξάρτητων κομματιών, έως ότου, μες στον τεράστιο όγκο των γραπτών του, έμενε λίγο-πολύ ευχαριστημένος με το αποτέλεσμα.

Δεν είναι, ωστόσο, όλες οι παρατηρήσεις σύντομες, μικρές και ανεξάρτητες· σε ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις το απόσπασμα είναι συντακτικά ημιτελές, οπότε συμπεραίνει κανείς ότι ο Βίττγκενσταϊν το διατήρησε μόνο και μόνο για την ιδέα ή τον τρόπο έκφρασης που περιέχεται σ' αυτό. Στην περίπτωση αυτή, συμπληρώσαμε εμείς τις λέξεις που λείπουν ανατρέχοντας στο πρωτότυπο χειρόγραφο, όπου αυτό ήταν εφικτό· σε μία περίπτωση υποχρεωθήκαμε να συμπληρώσουμε μόνοι μας τις λίγες λέξεις που έλειπαν στο τέλος. Πολύ σπάνια, εμφανίζεται μια

αντωνυμία ή κάτι τέτοιο που απαιτεί αναφορά σε προηγούμενη πρόταση για να γίνει κατανοητό· σε μία περίπτωση δώσαμε εμείς την προηγούμενη παρατήρηση βασισμένοι στο πρωτότυπο χειρόγραφο· σε μία ή δύο περιπτώσεις, προσθέσαμε εμείς κατάλληλες λέξεις. Οι αγκύλες είναι των επιμελητών· π.χ., όταν ο Βίττγκενσταϊν έγραψε μονάχα μια σημείωση στο κείμενό του στο περιθώριο, τη συμπεριλάβαμε, επισυνάπτοντας τα λόγια «Σημείωση περιθωρίου», μέσα σε αγκύλες. Αλλού οι εντός αγκυλών λέξεις είναι δικές μας.

Γκ. Ε. Μ. ΑΝΣΚΟΜΠ

Γκ. Χ. ΦΟΝ ΒΡΙΓΚΤ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η προσεκτική αντιπαραβολή του τυπωμένου κειμένου της πρώτης έκδοσης με τα πρωτότυπα αποσπάσματα έδειξε ότι η πρώτη έκδοση είχε πάμπολλες ανακρίβειες, έως και παρανοήσεις του πρωτότυπου κειμένου (βλ., π.χ., § 671). Τα σφάλματα αυτά διορθώθηκαν. Οι επιμελητές εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους στον κ. Χέικκι Νύμαν για την κοπιώδη και ευσυνείδητη εργασία του με στόχο την παραγωγή ενός τυπωμένου κειμένου που παραμένει πιστό στις πηγές.

Γκ. Ε. Μ. ΑΝΣΚΟΜΠ

Γκ. Χ. ΦΟΝ ΒΡΙΓΚΤ